BADIIY VA PUBLITSISTIK MATNLARDA QO‘SHMA GAPLARNING SINTAKTIK QURILISHI

AHADOVA SHAXZODA RAYIMOVNA
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI 1-BOSQICH MAGISTRANTI

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy va publitsistik matnlarda qo‘llaniladigan qo‘shma gaplarning sintaktik qurilishi, ularning uslubiy xususiyatlari hamda matn mazmunini ifodalashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Badiiy matnlarda qo‘shma gaplarning obrazlilik, emotsionallik va tasviriylikni kuchaytirishdagi vazifasi, publitsistik matnlarda esa axborotning aniq, mantiqiy va ta’sirchan yetkazilishidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, bog‘langan, ergashgan va bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarning uslubiy imkoniyatlari misollar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: qo‘shma gap, sintaktik qurilish, badiiy uslub, publitsistik uslub, ergash gap, bog‘langan qo‘shma gap, bog‘lovchisiz qo‘shma gap, matn sintaksisi, uslubiyat.

Kirish

Tilning sintaktik qurilishi nutqning mazmunan boy, mantiqan izchil va usluban mukammal bo‘lishini ta’minlaydi. Ayniqsa, qo‘shma gaplar fikrni kengroq, batafsil va ta’sirchan ifodalash imkonini beradi. Qo‘shma gaplar sodda gaplarga nisbatan murakkab sintaktik tuzilishga ega bo‘lib, ular voqea-hodisalar o‘rtasidagi turli mantiqiy, sabab-oqibat, qiyosiy va shart munosabatlarini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Badiiy va publitsistik matnlarda qo‘shma gaplarning qo‘llanishi o‘ziga xos uslubiy vazifani bajaradi. Badiiy matnlarda ular obraz yaratish, qahramon ruhiyatini ochish hamda tasviriylikni kuchaytirishga xizmat qilsa, publitsistik matnlarda muallif

fikrining aniq va ta’sirchan ifodalanishiga yordam beradi.

Qo‘shma gap va uning sintaktik xususiyatlari

Qo‘shma gap ikki yoki undan ortiq predikativ birliklarning mazmun va ohang jihatidan birikishidan hosil bo‘ladi. O‘zbek tilshunosligida qo‘shma gaplar quyidagi turlarga ajratiladi:

Bog‘langan qo‘shma gaplar

Ergashgan qo‘shma gaplar

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar

Qo‘shma gaplar sintaktik jihatdan murakkab bo‘lsa-da, ular matnning mazmuniy yaxlitligini ta’minlaydi. Ayniqsa, uslubiy matnlarda bu birliklarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Badiiy matnlarda qo‘shma gaplarning sintaktik qurilishi

Badiiy uslub tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlari keng namoyon bo‘ladigan uslub hisoblanadi. Shu sababli badiiy matnlarda qo‘shma gaplarning turli shakllari faol qo‘llanadi. Masalan: “Tun qorong‘ulashib borardi, shamol esa daraxtlarning yaproqlarini shitirlatib esardi.”

Mazkur gap bog‘langan qo‘shma gap bo‘lib, unda tabiat manzarasi tasviriy vositalar orqali jonlantirilgan. Bunday gaplar matnning obrazliligini kuchaytiradi.

Badiiy matnlarda ergashgan qo‘shma gaplar ham keng qo‘llanadi:

“Agar inson qalban pok bo‘lsa, uning so‘zlari ham samimiy bo‘ladi.”

Bu gapda shart munosabati ifodalangan bo‘lib, fikrning mantiqiy izchilligini ta’minlagan.

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar esa badiiy matnda dinamizm va hissiylikni kuchaytiradi:

“Yomg‘ir yog‘di, ko‘chalar jimidi, tun sokinlashdi.”

Bunday sintaktik qurilish voqealarning tezkor almashinishini ifodalashga xizmat qiladi.

Badiiy matnlarda qo‘shma gaplarning yana bir muhim xususiyati — muallif individual uslubini shakllantirishidir. Har bir adib qo‘shma gaplardan foydalanish orqali o‘ziga xos badiiy ohang yaratadi.

Publitsistik matnlarda qo‘shma gaplarning qo‘llanishi

Publitsistik uslub jamiyat hayoti, siyosiy-ijtimoiy voqealar va dolzarb muammolarni yoritishga xizmat qiladi. Shu bois unda fikrning aniq, ravon va mantiqiy ifodalanishi muhim ahamiyatga ega.

Publitsistik matnlarda bog‘langan qo‘shma gaplar ko‘proq uchraydi:

“Yurtimizda yangi islohotlar amalga oshirilmoqda va bu jarayon xalq hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.”

Bu yerda ikki mustaqil fikr o‘zaro bog‘langan holda bayon etilgan.

Ergashgan qo‘shma gaplar publitsistik matnlarda sabab-oqibat, maqsad va shart munosabatlarini ifodalashda faol ishlatiladi:

“Aholining huquqiy savodxonligi oshsa, jamiyat taraqqiyoti yanada tezlashadi.”

Mazkur gapda shart munosabati orqali muallif fikrining mantiqiy asoslanganligi ko‘rsatilgan.

Publitsistik matnlarda sintaktik ixchamlik ham muhim o‘rin tutadi. Shu sababli ko‘pincha qisqa va mazmunan aniq qo‘shma gaplardan foydalaniladi. Bu esa matnning ta’sirchanligini oshiradi.

Badiiy va publitsistik matnlar sintaksisining o‘zaro farqli jihatlari

Badiiy matnlarda qo‘shma gaplar ko‘proq tasviriylik va hissiy ta’sirni kuchaytirishga xizmat qilsa, publitsistik matnlarda ular axborotning aniqligi va mantiqiyligini ta’minlaydi.

Badiiy uslub Publitsistik uslub

Obrazlilik kuchli Axborot yetkazish ustuvor
Emotsional-ekspressiv vositalar faol Mantiqiylik va aniqlik muhim
Murakkab sintaktik qurilmalar ko‘p Ixcham va ravon gaplar ustun
Tasviriylik kuchli Ta’sirchanlik va da’vat kuchli
Har ikki uslubda ham qo‘shma gaplar matnning semantik yaxlitligini ta’minlovchi muhim sintaktik birlik hisoblanadi.

Xulosa

Qo‘shma gaplar badiiy va publitsistik matnlarning sintaktik qurilishida muhim o‘rin egallaydi. Badiiy matnlarda ular obrazlilik, emotsionallik va tasviriylikni kuchaytirsa, publitsistik matnlarda fikrning aniq va mantiqiy ifodalanishiga xizmat qiladi. Qo‘shma gaplarning turli sintaktik shakllari matnning uslubiy xususiyatlarini belgilashda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, ular muallifning individual nutq uslubini namoyon etishda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019.

Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2020.

Yo‘ldoshev B. Matn lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2016.

Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Sharq, 2017.

Rasulov R. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent, 2015.